

ШЕВЧУК ТЕТЯНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

SHEVCHUK TETIANA

PhD in Philology, Senior Research Fellow at the Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies at the M. T. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

Бібліографічний опис:

Шевчук, Т. (2024) [Рецензія] Kononenko Natalie. *Ukrainian Ritual on the Prairies. Growing a Ukrainian Canadian Identity*. Monreal & Kingston ; London ; Chicago : McGill-Queen's University Press, 2023, 336 p. *Народна творчість та етнологія*, 1 (401), 115–119.

Shevchuk, T. (2024) [Review] Kononenko Natalie. *Ukrainian Ritual on the Prairies. Growing a Ukrainian Canadian Identity*. Monreal & Kingston ; London ; Chicago : McGill-Queen's University Press, 2023, 336 p. *Folk Art and Ethnology*, 1 (401), 115–119.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Книжка Наталії Кононенко написана в рамках проекту, що передбачав дослідження ритуальних форм життя українців, які мешкають у Преріях Канади (Sancturaryproject). Це підсумок десятилітньої польової праці (2008–2018). Н. Кононенко разом із колегами щоліта присвячувала один місяць (червень) спілкуванню зі своїми інформантами. У монографії є розділи про українське весілля, про обрядовість, що освячує народження і смерть, про сакральні об'єкти (церкву і цвинтар) та календарні свята (Різдво і Великдень). Спостерігаючи за життям людей крізь призму обрядової культури, авторка розмірковує над тим, як саме ритуали формують громадську солідарність. Однак стрижнем праці, що побачила світ під час повномасштабної російсько-української війни, є роздуми про українську ідентичність. Н. Кононенко була приголомшена звісткою про війну, що призвела до масової міграції українців. У вступному слові вона наголосила на тому, що українська традиційна культура є настільки потужною, що, потрапляючи в нове середовище (скажімо, у канадські Прерії), вона не тільки не гине, а й розвивається, утілюється в нові форми. Дослідження обрядової сфери українців канадських Прерій під кутом зору формування і збереження ідентичності ставить книжку Н. Кононенко в ряд тих актуальних праць сьогодення, що проливають світло на причини російського вторгнення в Україну та на ті духовні ресурси, які сприяли відчайдушному опору окупантам. У контексті міграційних процесів, спричинених російсько-українською війною, у ЗМІ активізувалися розмови про долю переселенців, біженців, про роль української діаспо-

ри у світі. Історик Ярослав Грицак у доповіді, виголошеній на конференції «Стійкість: UA» 24 квітня 2023 року в Українському католицькому університеті, зазначив, що «українці стали глобальною спільнотою ще на початку XX століття, коли маса людей виїхала чи в Едмонтон, чи у Владивосток». З цього погляду монографія канадської дослідниці українського походження є важливою для осмислення тих процесів, які сприяли не лише фізичному виживанню українців, але й збереженню їхньої культурної ідентичності. Один із колег Наталії Кононенко, історик Зенон Когут (директор Канадського інституту українських студій упродовж 1994–2012 рр.), ще задовго до початку російсько-української війни опублікував книжку «Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України» (в українському перекладі – 2004 р.). Автор відзначає, що помітну роль питань ідентичності в його наукових працях спричинила особиста історія. Шлях Наталії Кононенко до фольклористичних студій і усвідомлення української ідентичності – це теж значною мірою особиста історія, тому кілька сторінок її монографії присвячені роздумам про те, що таке націоналізм. Авторка згадує свого діда, ученого-аграрія Костянтина Кононенка (1889–1964), який 1917 року став членом Української Центральної Ради, а згодом був засуджений до восьми років позбавлення волі за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Н. Кононенко згадує про арешти дідуся та про те, що сама вона народилася в таборі для переміщених осіб. На новій батьківщині, у Канаді, як зазначає авторка монографії, осередком українського стала церква, допомагаючи людям зберегти свою ідентичність (українці прибували до Канади з 1896 року; більшість із них походила з Галичини та Буковини, що були регіонами Австро-Угорщини).

Наталія Кононенко любить польову роботу, невимушене спілкування з людьми. Її книжка народжувалася в процесі фіксації та опрацювання 250 інтерв'ю, що складають 180 годин аудіозаписів. Їхнє індексування здійснене за допомогою цифрових технологій відповідно до Міжнародного етнографічного тезаурусу Американського фольклорного товариства. Дослідниця, за плечима якої майже 50 років польової роботи (у Туреччині, Україні, Казахстані, Канаді), ділиться унікальними спостереженнями, розповідаючи про те, як змінювалися способи збору матеріалів залежно від обставин. Н. Кононенко не використовувала анкет, але мала список тем, що їх хотіла обговорити з респондентами. «Замість запитань про релігію, – зазначає вона, – я заохочувала своїх респондентів ходити зі мною приміщенням церкви і розказувати про те, що було для них особливо важливим». У ході цих розмов дослідниця дійшла висновку, що традиційні практики, які, як вона вважала, уже зникли, усе ще є частиною життя Прерії або існують у пам'яті її респондентів: ідеться, зокрема, про елементи шлюбних ритуалів під час поховання неодруженої молоді. Водночас вдалося зафіксувати появу нових вірувань, що притаманні українським мешканцям Прерій: використання вишитого рушника для великоднього кошика, для прикладу, пояснювали потребою захисту від шторму. І хоч один із заголовків цієї праці вказує на усне інтерв'ю як на метод фіксації особливостей ритуального життя, Н. Кононенко зауважує, що це була звичайна розмова, співбесіда як особлива форма взаємодії дослідника та інформанта. При цьому канадську фольклористку завжди цікавили особливості прояву національного – насамперед у мові, одязі, організації громадських спільнот.

У процесі польових досліджень Н. Кононенко виявила, що існує багато способів прояву української ідентичності, а уявлення українців, які живуть у канадських Преріях, відрізняються від тих, що їх можна спостерігати в інших місцях Північної Америки, та від уявлень про ідентичність, котрі обговорюють в самій Україні. Авторка застерігає читачів, що її книжка не про збереження минулого, а про створення чогось нового. Пишучи про сакральну культуру українців, Н. Кононенко послуговується терміном «народна релігія» (Vernacular Religion), орієнтуючись на концепцію американського релігієзнавця Леонардо Пріміано¹. Авторка

простежила процес адаптації релігійної практики в умовах Прерії, відзначивши її гнучкість. Вона посиляється на праці британської дослідниці народної релігії Меріон Боумен², яка виокремила три види релігійної практики: перший – це те, що відбувається в церкві й відповідає церковним канонам та залишається незмінним. Другий – це групові релігійні практики, а третій – індивідуальні прояви віри. Друга і третя категорії і складають народну релігію. Реальність Прерій – шторми, град, торнадо, сильні вітри – спонукала до спроб контролю за погодою і вплинула на характер релігійних практик: наприклад, освячену воду під час буревію виливали надвір (у цьому дослідниця вбачає елемент магії). Для відвернення негоди використовували також свічку, освячену на Стрітіння. Деякі інформанти розповідали, що з цією метою послуговувалися і свічкою, яка була в їхньому великодньому кошику. Особливою силою наділялося ритуальне вбрання (весільні й хрестильні сукні інколи передавалися наступним поколінням). Життя Прерій вимагало також певної модифікації релігійних практик (багато церков не мали щотижневих богослужінь). Благословення дому, господарських фермерських будівель могло здійснюватися й без участі священника (прояв групової релігійності).

Цікаво, що весілля перших українських переселенців були відкриті для всіх (туди могли прийти всі охочі заради смачної їжі, на що скося дивилися англо-канадські сусіди). Згодом до традиційних весільних звичаїв додалися сучасні новації. Вони зазнавали дедалі більшого впливу англо-канадської обрядової практики. Однак респонденти в інтерв'ю переконували дослідницю, що це було справжнє українське весілля. Його канадська версія є значно меншою за обсягом, аніж та, яку спостерігаємо в Україні. Принагідно зауважимо, що Н. Кононенко упродовж 1998–2013 років подорожувала Україною, спостерігаючи ритуальну практику життєвого циклу. Саме тому в її монографії чимало спостережень порівняльного характеру, адже український польовий досвід допоміг їй зрозуміти українсько-канадські явища. Без такого досвіду, наголошує дослідниця, вона б не зрозуміла, чому люди в Преріях одягають померлих незаміжніх дівчат у білі сукні. Якщо на весіллі були присутні старші жінки, вони могли співати весільних пісень, як і в Україні. У Преріях досі практикують вінкоплетини (вінки виготовляють з мирту, барвінку), але згодом це дійство стало необов'язковим. Пісні були такими сумними, що деякі наречені відмовлялися від цього ритуалу. Весілля в Канаді сприймалося винятково радісним актом, і публічні прояви суму вважалися недоречними. Інколи нареченому доводилося «викуповувати» наречену в її братів та сестер; пару благословляли спеціальним хлібом або калачем чи короваєм. Варіативністю відзначалася хода до церкви (у багатьох місцевостях наречена і наречений йшли окремо). Зафіксовано й рідкісний уже звичай запрошення на весілля померлих батьків. Як і в Україні, у канадських Преріях спостерігаємо традиційне обдаровування молодих (перепій). Весілля, на думку Н. Кононенко, було також засобом долучення української ідентичності до англо-канадської (зокрема, втрата пісень є однією з ознак переходу до англо-канадської весільної практики). Особливо це стосується молодого покоління українців канадських Прерій. Представники домінуючого канадського соціуму (переважно британського походження) інколи виявляли зневагу до українського одягу, українських звичаїв як маркера нецивілізованості. Уже з 1930-х років українські наречені здебільшого вибирали білі сукні. Серед найяскравіших атрибутів українського весілля канадських Прерій в кінці 1950-х – на початку 1970-х років був святковий фруктовий торт. Отже, британські традиції впливали на українську обрядову практику.

Цвинтар і пов'язані з ним ритуальні події передбачали приєднання до канадської землі, тому він вважався місцем особливої сили. Звичай оплакування, як зазначає Н. Кононенко, зник у Канаді ще в 1970-х роках, але деякі його функції взяли на себе церква і священники, що виголошували тексти, які нагадували голосіння. Утім, цвинтар був і тим місцем, де українці

висловлювали невдоволення офіційною релігією. Це насамперед стосувалося особливостей поховання самогубців і нехрещених немовлят, що їх тривалий час ховали за межами кладовищ. Авторка вказує на зміни, які відбулися в практиці поховання за останнє десятиліття: вони є наслідком еволюції народного ставлення до особистості. Сьогодні попередні вірування змінилися, і більшість респондентів не вважають самогубців і нехрещених немовлят негідними поховання на цвинтарі. Дослідниця зафіксувала звичай похорону-весілля, що супроводжував смерть неодруженої молоді. Подекуди в поховальній практиці канадських українців зберігся звичай зупинятися на кожному перехресті по дорозі з церкви до кладовища (його зникнення авторка пояснює тим, що тепер труну не несуть, а везуть до церкви). Н. Кононенко згадує ще один, уже рідкісний, звичай символічного «поховання у скрині»: коли солдат гине в бою і немає можливості поховати тіло, родичі загиблого вишивають рушник із зображенням хреста, могили та калини. Такий ритуальний рушник клали в родинну скриню й ніколи не демонстрували. Н. Кононенко вважає, що це є заміною ритуалу вінчання неодружених молодих чоловіків. На поминанні готують страву з вареної пшениці, але назва її вже забута. Деякі мігранти привозили із собою мішечки з українською землею, що їх клали згодом до їхніх могил. У труну (іноді в могилу) клали гроші, як це робили і в Україні (або предмети, що їх любив покійний). Інколи для поховання обирали українське вбрання: авторка припускає, що це є спробою «повернутися» до споконвічної української домівки.

3-поміж предметів, що використовували на хрестинах, було крижмо та спеціальні хрестильні сукні. Для крижма брали білу тканину, якою потім зв'язували руки наречених при одруженні. Подекуди хрещення супроводжувалося відокремленням матері (очисний ритуал). Табу, що пов'язані з вагітністю, майже не збереглися: ідеться про заборону торкатися до тіла при перелякові, щоб немовля не мало родимої плями.

Серед календарних свят, що зберегли в Канаді найбільше українських рис, Н. Кононенко назвала Різдво і Великдень. Інші ж, як наприклад Маланка, є значно модифіковані. Маланка сприймається як світське свято, хоч асоціативно й пов'язана зі святими – Маланкою та Василем. Сама назва – «Маланка» – уже асоціюється з розвагами, танцювальними вечорами, виступами дитячих колективів та збором коштів для церковних потреб. Простежується спрощення, редукція ритуалів, однак дослідниці пощастило зафіксувати й особливості новорічного засівання, і вірування, пов'язані із забороною підслуховувати розмову тварин на Святвечір, і звичай пошанування предків, для яких залишали трохи їжі на тарілці.

Кутю готували по всій Канаді (і в селах, і в містах), але дедалі рідше траплявся звичай підкидати зерно до стелі. Поступово відійшла практика сидати за різдвяний стіл з першою зіркою. На всі ці ритуальні дії, що колись мали б забезпечити гарний урожай і приплід худоби, авторка вказує як на маркери української ідентичності. А великодня писанка стала емблемою української культури в Канаді.

У висновках під заголовком «Від сакрального до світського» Н. Кононенко зазначила, що не вся зібрана нею інформація увійшла до книжки (зокрема, оповіді про художників, що розписували церкви). Авторка висловила припущення, що нова хвиля мігрантів, яка прибула до Канади внаслідок російсько-української війни, змінить характер українсько-канадського життя, тому так важливо було осмислити задокументовану дослідницею інформацію. Респонденти Н. Кононенко – це люди, що «виросли з традиції», а не черпали її з книжок. Їхня ритуальна практика, на думку дослідниці, засвідчує процеси встановлення міцного зв'язку з новою батьківщиною, долучення української ідентичності до англо-канадської культури, що домінувала в житті Прерій. У цьому сенсі видається доречним відзначити актуальність обраної авторкою монографії методологічної позиції щодо розуміння природи усної традиції та аналізу не лише процесів збереження певних явищ, але і їхню трансформацію за нових умов

функціонування. Це дає змогу виявити істотні риси динаміки традиції, яка завдяки цьому стає вагомим чинником збереження ідентичності в русі крізь час.

Австралійська професорка Лінет Рассел³, відома антропологічним підходом до історії минулого (на її праці посилається Н. Кононенко), зазначила, що уявна батьківщина може мати неабияку владу над людиною. Покоління канадських українців, уявляючи милу, буколічну Україну, мріяли про її розквіт після звільнення від радянського панування. У монографії Наталії Кононенко є світлина із зображенням Божої Матері, яку вона побачила в одній із церков Саскачевану (провінції Канади): жіноча фігура в одязі, який нагадує як грецькі мантиї, так і довгу українську спідницю. Над нею – Архангел Михаїл, воїн, що тримає меч і вінок перемоги. Цей символічний образ, який виник в уяві канадських українців задовго до російсько-української війни, набуває особливого значення в сучасному історичному контексті. А книжка Наталії Кононенко про українську ідентичність спонукає до переосмислення тих процесів, що забезпечили її збереження в середовищі українців Канади.

Примітки

¹ Леонард Норман Приміано (1957–2021) – доктор філософії, етнолог, релігієзнавець, колекціонер. Див.: Primiano L. N. Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore*. 1995. Nb. 1. P. 37–56.

² Bowman Marion & Valk Ulo. *Vernacular Religion Everyday: Life Expressions of Belief*. Sheffield : Equinox, 2012. 404 р.

³ Лінет Рассел (Lynette Russell, 1960 р. н.) вивчає історію корінних народів Австралії. У 2011 році призначена ад'юнкт-професоркою Австралійського центру історії корінних народів Австралійського національного університету.

Надійшло / Received 10.08.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.03.2024